

Joanna Zakrzewska

PRZE-MYŚLEĆ PIĘKNO
ESTETYKA KALIGRAFII JAPONSKIEJ

美の再考
日本の書道

„I nawet w takim miejscu ukryte jest piękno?
Są pewne sekretne miejsca, dzięki którym możesz je odkryć.
Może także Ty ich poszukasz?”

Próbka książki wyłącznie do celów informacyjnych.

© Copyright by Wydawnictwo KIRIN

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	13
Słowo wstępne.....	13
Nota redakcyjna oraz tabele chronologiczne	19
I. Transkrypcja łacińska języka japońskiego i chińskiego	20
II. Tabela chronologiczna dynastii chińskich.....	21
III. Okresy w historii Japonii	23
Kluczowe pojęcia	24
I. Wschodnie i zachodnie pojmowanie kaligrafii.....	24
II. Idea estetyki	28
Stan badań oraz podstawowe źródła	32
I. Literatura przedmiotu	32
II. Japońskie rozprawy na temat kaligrafii.....	36
III. Wpływ kaligrafii japońskiej na sztukę zachodnią.....	39
IV. Sztuka japońska w Polsce.....	47
V. Kaligrafia japońska w Polsce.....	49
CZĘŚĆ PIERWSZA: KONTEKST HISTORYCZNY.....	53
Historia kaligrafii wschodniej.....	53
I. Historia kaligrafii chińskiej.....	55
II. Historia kaligrafii japońskiej.....	71
CZĘŚĆ DRUGA: KONTEKST KULTUROWY	107
Kaligrafia jako esencja kultury orientalnej	107
Język japoński oraz systemy pisma	111
I. Definicja języka, systemy pisma na świecie.....	111
II. Język japoński – wstęp.....	114
III. Cechy charakterystyczne języka japońskiego	115
IV. Krótka historia zapisu japońskiego.....	121
V. <i>Gojūon</i> – tabela <i>hiragany</i> i <i>katakany</i>	125
VI. Współczesna postać pisma	130

Ideogramy <i>kanji</i>	131
I. Wprowadzenie.....	131
II. Budowa znaków <i>kanji</i> – pierwiastki	134
III. Zapis znaków <i>kanji</i>	138
IV. Grafemika a językoznawstwo.....	139
V. Połączenia ideogramów	140
VI. Podsumowanie.....	142
Wiele płaszczyzn semantycznych, czyli o poezji „między słowami”	145
Estetyka japońska	156
I. Zagadnienie estetyki japońskiej jako nauki	156
II. Cechy estetyki japońskiej.....	159
III. Estetyka a piękno w kulturze japońskiej.....	169
IV. Japońskie kategorie estetyczne	175
V. Podsumowanie	208
 CZĘŚĆ TRZECIA: KONTEKST TECHNICZNY	211
Prawa rządzące kaligrafią.....	211
I. Pozycja pisania.....	211
II. Trzy podstawowe zasady kaligraficzne.....	213
II. Cztery skarby gabinetu.....	223
III. Style kaligraficzne	246
 CZĘŚĆ CZWARTA:	
KONTEKST DUCHOWY / METAFIZYCZNY	299
Kaligrafia jako akt jednorazowego tworzenia.....	300
Ekspresja kaligrafii.....	302
Tworzenie bez <i>ego</i>	308
Kaligrafia jako droga.....	310
I. <i>Rinsho</i> (臨書), czyli nauka przez kopiowanie	314
Kaligrafia jako akt komunikacji	318
Kaligrafia jako sztuka konceptualna.....	322
CZĘŚĆ PIĄTA: KONTEKST ARTYSTYCZNY.....	325

Kontekst wartości artystycznych	325
I. <i>Ut pictura poesis</i> , czyli o obrazowości ideogramów	325
II. Środki wyrazu artystycznego	336
III. Monochromatyzm	354
IV. Kompozycja	366
Kontekst wartości estetycznych	389
I. Różne estetyki	389
II. Kaligrafia a taniec	416
III. Dotyk i wzajemność	425
IV. Pionowość	436
V. Trójwymiarowość i architektura	441
CZEŚĆ SZÓSTA: ZACHODNIE NIE-ZROZUMIENIE KALIGRAFII JAPOŃSKIEJ	445
Obawa przed nieznanym	449
Zainteresowanie designerskim obrazkiem	450
Urokliwa ekspresja	453
Funkcje kaligrafii jako sztuki	457
PODSUMOWANIE I WNIOSKI	459
Zaproszenie zamiast zakończenia	462
Bibliografia	464
Indeks najważniejszych chińskich i japońskich kaligrafów	475
Re-thinking Beauty. The Aesthetics of Japanese Calligraphy. Summary	481

百花齊放

百花齊放
Hyakka seihō
„Setki kwiatów kwitnących jednocześnie”

PRZEDMOWA

SŁOWO WSTĘPNE

Nieoczekiwane propozycje podróży są jak lekcje tańca udzielane przez Boga.

Kurt Vonnegut „Kocia kołyska”

13

*Każda podróż zaczyna się od przekroczenia jakiejś granicy – tego, co znane i nowe.
Niektóre prowadzą też do przekroczenia granic siebie.*

Katarzyna Kazimierowska

Najdłuższa nawet podróż zaczyna się od zrobienia pierwszego kroku

千里の道も一歩から

przysłowie japońskie

Niniejsza książka jest częścią naukową mojego doktoratu, który obroniłam na Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku w 2015 roku. Jest ona wynikiem mojego długoletniego zafascynowania kulturą japońską. Do miejsca, w którym zajęłam się kaligrafią japońską podejmując studia doktoranckie na ASP, dotarłam przez lata własnych poszukiwań, pięcioletni pobyt w Japonii oraz studia japonistyczne na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wyjazd do Japonii dał mi możliwość bezpośredniej styczności z kulturą japońską, poznania jej rytuałów, zwyczajów, życia codziennego. Moje doświadczenie nie jest powierzchownym zwiedzaniem kraju jako turysta,

ale próbą funkcjonowania na co dzień jako członek społeczności Japończyków. Pozwoliło mi to na lepsze zrozumienie ich sposobów myślenia, widzenia świata, interpretacji go poprzez sztukę. Ta ostatnia kwestia to rzecz, która zachwyciła mnie w Japonii najbardziej. Estetyzujące podejście Japończyków do świata widocznie jest w artyzmie małych rzeczy, przedmiotów codziennego użytku, w pakowaniu prezentów, podawaniu herbaty, składaniu serwetek, wiązaniu sznurków, składaniu papieru, w *ikebanie* ustawionej w toalecie czy w ukłonach sprzedawców w sklepach. Również niezwykła na Zachodzie¹ minimalistyczna kultura zen, a także upodobanie do rzeczy prostych, skromnych, starych i nieidealnych, rozbudzały moją wrażliwość estetyczną. Omszałe kamienie w starych świątyniach, skrzypiące deski niepomalowanych drewnianych podłóg, zapach kadzideł, dźwięk gongu wśród ciszy, malarskość kaligrafii i linearność obrazów monochromatycznych, wcisnięte w przestrzeń niewielkich balkoników drzewka *bonsai*, ogrody ciche i wiecznie kamienne... Oglądane w Japonii prace kaligraficzne zawsze budziły mój zachwyt, nieświadomą fascynację, ale jednocześnie wywoływały pewne uczucie zakłopotania. Czulałam, że „coś” w nich jest, ale nie rozumiałam co. Fascynowały mnie i przyciągały, a jednocześnie odpychały swoją niezglębioną tajemnicą. Owa chęć zrozumienia stała się głównym motywem moich poszukiwań w dziedzinie kaligrafii. Niestety, nie udało mi się odkryć „tajemnicy” kaligrafii w czasie studiów japonistycznych, nastawionych na szlifowanie języka, naukę ideogramów *kanji*, czytanie tekstów literackich oraz naukę historii. Odczuwałam potrzebę poszerzenia swojego odczuwania świata w języku bliższym sztuce, która zawsze wydawała mi się najcenniejszym skarbem Japończyków.

Moja książka poświęcona jest zagadnieniu estetyki kaligrafii japońskiej, która jest niezwykle fascynującą sztuką, łączącą w sobie piękno języka z pięknem jego zapisu. Uwikłane w ideograficzny charakter pismo japońskie w swojej idei opiera się na graficznym wyrazie, co pozwala na przekroczenie użytkowego charakteru i przeniesienie go w wymiar artystyczny. Ta książka

¹ Zdaje sobie sprawę z niewłaściwości użycia terminu „Zachód” w opozycji do „Wschód”. Pod pojęciem „Zachód” rozumiem kulturę europejską oraz amerykańską, „Wschód” to kraje Azji Wschodniej, głównie te znajdujące się w obszarze oddziaływania kultury chińskiej oraz używające ideogramów *kanji*. Terminologia ta jest umowna i służy jedynie dla uproszczenia rozwlekłych fraz tekstu.

jest próbą zgłębienia wartości estetycznych kaligrafii japońskiej w następujących kontekstach: historycznym, kulturowym, technicznym, duchowym oraz artystycznym. Zawiera zarówno opracowanie naukowe rozwoju pisma w Chinach oraz pisma i języka w Japonii, jak i podstawowe zagadnienia związane z historią i technicznymi zagadnieniami kaligrafii. Część pierwsza jest wstępem do rozważań na temat idei piękna w sztuce kaligraficznej. W rozdziale poświęconym kontekstowi kulturowemu omówione zostały zarówno cechy estetyki japońskiej, jak i główne kategorie estetyczne, a po nim następuje niezbędne opracowanie technicznych aspektów kaligrafii. Kolejnym badanym problemem jest aspekt duchowy tej sztuki, na który składa się problematyka jej roli ekspresyjnej oraz komunikacyjnej oraz postrzeganie jej jako drogi, jednorazowego aktu twórczego oraz sztuki konceptualnej. Jednakże głównym przedmiotem niniejszej pracy jest kontekst artystyczny sztuki kaligraficznej. Podejmując ten wątek, omawiam takie wartości artystyczne, jak środki wyrazu, obrazowość, związki z malarstwem oraz zagadnienie kompozycji, a po nich wartości estetyczne, takie jak pojęcie wzajemności i dotykowości kaligrafii, jej trójwymiarowości oraz rozumienie kaligrafii przez pryzmat tańca czy melodii. Książkę wieńczy próba analizy sposobów reagowania na kaligrafię japońską przez odbiorców zachodnich, dla których obcy jest złożony kontekst kultury Wschodu.

Celem niniejszej publikacji jest także ukazanie kaligrafii japońskiej w sposób kompleksowy i pogłębiony, który przekraczałby powierzchowne jej ujmowanie, charakterystyczne dla krajów zachodnich. Powierzchność traktowania kaligrafii japońskiej znajduje niejednokrotnie wyraz w podawaniu w wątpliwość jej miejsca wśród dziedzin sztuk pięknych. Nie zamierzam podejmować dyskusji na ten temat ani niczego udowadniać; pragnę jedynie uświadomić kwestie, które na Zachodzie są niezrozumiałe, a przez to deprecjonowane. „Japońskie krzaczki”, „esy-floresy”, „mazajce” – to charakterystyczne określenia dla wykaligrafowanych ideogramów *kanji*. Przeżycie estetyczne ludzi spoza kultury *kanji* zubożone jest o niemożność zrozumienia w pełni występujących w dziele właściwości i struktur artystycznych. Dominuje postrzeganie ich jako interesującego *designu*, bez specjalnego zainteresowania znaczeniem czy arcyzmem. Z kolei ci, którzy wydają się być zafascynowani artystyczną stroną kaligrafii, traktują ją zwykle jako abstrakcyj-

ny obraz ekspresji twórczej. Niewiele osób dostrzega coś poza wymienionymi kwestiami. Powierzchowne traktowanie kaligrafii może wynikać z dwóch faktów charakterystycznych dla kultury Zachodu: po pierwsze z użytkowego charakteru pisma w ogóle, a po drugie ze ścisłych związków pisma z językiem. W kulturze zachodniej użytkowy charakter pisma jest jego konstytutywną cechą, zaś w kulturach wschodnich już na wczesnych etapach rozwoju kaligrafia przekroczyła poziom użytkowy i zyskała wymiar artystyczny. Wynikiem tego jest naczelną pozycją takiego właśnie rodzaju ekspresji artystycznej wśród sztuk pięknych. Kaligrafia jest bowiem połączeniem malarstwa, poezji, grafiki oraz kaligrafii w zachodnim rozumieniu tego słowa i jako taka cenniejsza jest najwyżej. W przypadku związku pisma z językiem problemem dla ludzi Zachodu wydaje się ideograficzny charakter *kanji*, niosący ze sobą szeroki zakres zawartych w nich pojęć, w połączeniu z brakiem ścisłego związku znaku graficznego z jego formą fonetyczną². Przepaścią kulturową wydaje się zarówno pismo, jak i język obcy, tak na poziomie fonicznym, jak i na poziomie graficznym. Oba, język i pismo, rządzą się swoistymi prawami strukturalnymi, gramatycznymi oraz logicznymi, silnie osadzonymi w kulturze je tworzącej. Niezwykle ważną kwestią jest również dominująca rola systemu pisma nad słowem w całej kulturze wschodniej. Zrozumienie tego zagadnienia jest niezbędne dla zgłębienia filozofii i estetyki kaligrafii Azji Wschodniej³.

Kolejnym celem książki jest przybliżenie, przy pomocy sztuki kaligraficznej, ciągle niezrozumiałej kultury japońskiej oraz jej estetyki wraz ze specyficznym systemem wartości oraz poczuciem piękna. Praca ta jest próbą dotarcia do wiedzy, doświadczeń oraz reakcji na sztukę ludzi z innego kręgu kulturowego. Ukazuje istnienie „różnych światów percepcyjnych człowieka”⁴ tworzącego w odmiennej kulturze. Przybliżenie sztuki i estetyki japońskiej wydaje się szczególnie istotne wobec ogólnego trendu światowego w kierunku globalizacji kultury i sztuki. Poznanie innych kultur postrzegam jako drogę do zrozumienia, a co za tym idzie – uznania i okazania szacunku dla odmienności Innego. Jest to również próba odmitologizowania Wschodu, postrzega-

² Te same ideogramy *kanji* funkcjonują w różnych krajach azjatyckich, gdzie w zależności od języka mają różną postać fonetyczną, ale taką samą graficzną oraz semiotyczną.

³ Kyūyō 2011: x.

⁴ Hall, Edward „Ukryty wymiar”, za: Wybacz 2005: 5.

nego przez pryzmat orientalizmu, czyli fascynacji wszystkim, co azjatyckie, egzotyczne, tajemnicze i głębokie⁵. Pragnę kulturę wschodnią uczynić bardziej nie-Obcą. Współczesny człowiek, który jest często podróżnikiem, nomadem czy włóczęgą, przestaje mentalnie tkwić tylko we własnej kulturze, może przekraczać bariery kulturowe i swobodnie wchodzić w nowe, ciekawe i inspirujące światy. Może, dzięki poznaniu innych sposobów myślenia, odczuwania świata i tworzenia, ukształtować nową osobowość, która nie będzie „pod wpływem” obcej kultury, ale zostanie zintegrowana z jego własną osobowością, zmieni ją i wzbogaci o nowe wartości. Aby to było możliwe, niezbędne jest „otwarcie się” duchowe na nowe wartości, przyzwolenie, aby zadziałały w nas, zachwyciły i zmieniły. Takie otwarcie sprzyja skróceniu dystansu i zaprzestaniu traktowania Innego jak Obcego, a jego wartości – jako niezrozumiałych i dziwnych. Nie myślę tu o „nawróceniu” się na japońskość i jedzeniu do końca życia wodorostów i *tofu*⁶, ale o zrozumieniu tej kultury oraz głębokiej refleksji nad nią. Kultura japońska, a w szczególności omawiana tu kaligrafia, może również stanowić bogate źródło wiedzy i inspiracji dla współczesnego środowiska artystycznego, które dzięki temu mogłoby stać się na równi inspirujące, jak i inspirowane. Historycznie potwierdzonym faktem jest, że sztuka jest doskonałym miejscem dla spotkania się różnych kultur, które rozwijają przed sobą nawzajem „horyzonty nowej wrażliwości”⁷.

Zdaję sobie sprawę, że sztuki nie można w pełni zdefiniować, opisać i sklasyfikować. Szczególnie dotyczy to kaligrafii japońskiej, wymykającej się wszelkim definicjom i opisom. W naturze ludzkiej jednak leży potrzeba zrozumienia i ową próbę zrozumienia, dotknięcia istoty rzeczy, uważam za najważniejszy cel niniejszej książki. Mam nadzieję, że każdy Czytelnik znajdzie tu coś dla siebie; nie tylko japonista czy artysta. Publikacja ta, choć ma charakter naukowy, mówi o pięknie, czyli o wartości wspólnej wszystkim ludziom, pięknie, które może być odczuwane przez każdego, choć z pewnością przez każdego inaczej. Chciałbym, aby Czytelnik myślał o tej lekturze jak o poszukiwaniu piękna, odkrywaniu nowych dróg ku niemu, delektowaniu się estetyką inną niż ta znana nam na co dzień.

⁵ Said, Edward W. „Orientalizm”, za: Wybacz 2005: 5.

⁶ Bator 2004: 268.

⁷ Wybacz 2005: 11.

Przytoczony na początku cytat – „Nieoczekiwane propozycje podróży są jak lekcje tańca udzielane nam przez Boga” – uważam za motto całej mojej pracy. Przyszedł mi na myśl w momencie składania dokumentów na Akademię Sztuk Pięknych i towarzyszył przez wszystkie lata studiów. Być może dlatego pracę nad doktoratem, zarówno w sensie badań naukowych, jak i poszukiwań artystycznych, postrzegam jako rodzaj nieoczekiwanej podróży, którą rozpoczęłam dzięki łaskawości komisji rekrutacyjnej, a która zaprowadziła mnie w regiony zupełnie mi nieznane, pozwoliła na odkrycie nowych ładów zarówno w kwestii kultury japońskiej, a w szczególności kaligrafii, jak i w dziedzinie sztuki. Również, a może przede wszystkim, pozwoliła na odkrycie nowych ładów we mnie samej.

Za tę „nieoczekiwaną lekcję tańca” w szczególności serdecznie dziękuję profesorowi Tomaszowi Bogusławskiemu, który wierzył we mnie nawet wtedy, kiedy wszyscy zwątpili, oraz mojemu promotorowi, profesorowi Jackowi Milerowi, który nie tylko zgodził się być promotorem takiego „dziwoląga spoza systemu”, jakim byłam, ale również starał się okiełznać moje fantazje i skierować je na wygładzone, artystycznie akceptowalne tory. Nigdy nie wywdzięczę się również mojemu mężowi Piotrowi oraz dzieciom za ich nieograniczone pokłady cierpliwości wobec mojej chimeryczności i braku czasu. Dziękuję moim nauczycielkom kaligrafii: pani Yuki Mizunadze oraz pani Kazuko Harimie z Gdańska, przede wszystkim jednak mojej mistrzyni, pani Shōko Yoshidzie z Łodzi, która jest mistrzem kaligrafii japońskiej w stopniu 5. *dana*. Do pani Yoshidy regularnie jeździłam na tygodniowe warsztaty kaligraficzne i przesiadując w jej domu od rana do wieczora, nie tylko zgłębiałam tajniki kaligrafii pod jej surowym okiem, ale również byłam obdarowywana pysznymi japońskimi potrawami. Dziękuję także pani doktor Annie Zalewskiej z Uniwersytetu Warszawskiego, która udzieliła mi wielu praktycznych wskazówek, jak również udostępniła swoją prywatną literaturę na temat kaligrafii. Dziękuję też moim znajomym i studentom, którzy trzymali za mnie kciuki i powtarzali: *Gambatte, ne!*⁸. Na koniec składałam serdeczne podziękowania mojemu japońskiemu przyjacielowi, panu Tsutomu Nakaharze, który spełniał każdą moją zachciankę odnośnie książek i przyborów kaligra-

⁸ Jap. „Trzymaj się”

ficznych, przesyłając na własny koszt z Japonii paczki ze wszystkim, czego potrzebowałam.

NOTA REDAKCYJNA ORAZ TABELE CHRONOLOGICZNE

W niniejszej książce terminy obce oraz tytuły chińskie i japońskie w miarę możliwości tłumaczone są na język polski. Zapis fonetyczny i ideograficzny stosowany jest według następujących zasad: w rozdziałach poświęconych *sensu stricto* kaligrafii chińskiej jako pierwszy pojawia się zapis w języku chińskim, jako drugi zapis w języku japońskim. W pozostałych częściach jako pierwszy pojawia się zapis japoński, zapis chiński zaś jako drugi. W przypadku nazwisk japońskich zachowana jest oryginalna kolejność, czyli najpierw nazwisko, a następnie imię. Wyjątek stanowią tu nazwiska znanych postaci, które zwykle podawane są według zapisu zachodniego, najpierw imię, potem nazwisko (np. On Kawara). Nazwiska starożytne zapisywane są w wersji, w jakiej funkcjonowały pierwotnie, czyli po nazwisku znajduje się partykuła *-no*, oznaczająca przynależność do rodu (np. Fujiwara-no Teika, co znaczy Teika z rodu Fujiwara). Nazwiska chińskie zapisane w transkrypcji *pinyin* podawane są w wersji używanej w literaturze anglojęzycznej, dlatego w tekście spotkać można nazwiska zarówno jedno-, jak i dwuczłonowe (na przykład nazwisko Ōgishi mogłoby mieć wersję Ō Gishi; zdecydowałam się na wersję popularniejszą, czyli Ōgishi). Przy okresach historycznych czy nazwach chińskich dynastii przeważnie znajduje się datowanie okresu lub dynastii, dla lepszego umieszczenia w czasie opisywanego zjawiska. Jednocześnie ideogramy oznaczające okresy historyczne oraz dynastie zostały w tekście pominięte i umieszczone jedynie w tabelach historycznych znajdujących się poniżej. Niekiedy w literaturze funkcjonują rozbieżności co do dokładnych dat ramowych okresów, jednak z punktu widzenia tematyki pracy są one nieistotne. Ogólnie znane nazwy, jak Kioto czy gejsza, pozostawiono w wersji potocznej. Większość zamieszczonych w pracy kaligrafii jest wykonana przeze mnie, w przeciwnym wypadku umieszczone jest nazwisko autora oraz źródło.

Prze-myśleć piękno. Estetyka kaligrafii japońskiej

Autor: Joanna Zakrzewska

Kaligrafia japońska jest niezwykle fascynującą sztuką, łączącą w sobie piękno języka z pięknem jego zapisu. Jest czymś więcej, niż tylko starannym pisanem; uznawana jest za jedną z najwyższych form ekspresji artystycznej. Jednocześnie stanowi drogę życia, dojrzewającą przez lata ćwiczeń.

Niniejsza książka jest pierwszą na polskim rynku kompleksową publikacją naukową zgłębiającą jej wartości estetyczne w kontekście historycznym, kulturowym, technicznym oraz artystycznym. Przedstawia rozwój pisma i języka w Japonii, cechy estetyki japońskiej i główne kategorie estetyczne. W kontekście artystycznym sztuki kaligraficznej omówione zostały tu takie zagadnienia, jak środki wyrazu, obrazowość, związki z malarstwem oraz problematyka kompozycji. Książkę wieńczy próba analizy sposobów reagowania na kaligrafię japońską odbiorców zachodnich, dla których obcy jest złożony kontekst kultury Wschodu.

Liczba stron: 488

format: B5

okładka: miękka

data wydania: grudzień 2016

cena detaliczna: 54,90 zł

Do kupienia na:

<http://sklep.kirin.pl/pl/ksiazki/1279-prze-myslec-piekno-estetyka-kaligrafii-japokskiej.html>